

М. А. Шалаєнко,
аспірантка кафедри статистики, асистент кафедри економіки підприємств,
Національна академія статистики, обліку та аудиту

МАЛИЙ БІЗНЕС ЯК ОДИНИЦЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ У СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНІЙ СТАТИСТИЦІ

М. Shalaienko,
postgraduate department of Statistics assistant department
of Economics enterprises National Academy of Statistics, Accounting and Auditing

SMALL BUSINESS AS THE UNIT OF OBSERVATION IN SOCIAL AND ECONOMIC STATISTICS

У статті висвітлено проблеми вивчення малого бізнесу як одиниці статистичного спостереження у соціально-економічній статистиці для оцінки стану та розвитку підприємств малого бізнесу заради сприяння їх подальшого розвитку в Україні.

The article examines problems study of small business as the unit of observation in the socio-economic statistics for the assessment of the status and development of small businesses in order to promote their further development in Ukraine.

Ключові слова: підприємництво, малий бізнес, одиниця спостереження, статистична інформація, статистичне спостереження, цenz, одиниця виміру, одиниця відбору, одиниця спостереження.

Key words: entrepreneurship, small business, a unit of observation, statistical data, statistical monitoring, qualification, unit of measure, unit of selection, the unit of observation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток малого підприємництва нерозривно пов'язаний з розвитком економічних відносин, з тими завданнями, які вирішує суспільство у економічному середовищі. Основою розвитку сучасного підприємництва є його ефективне управління, яке базується на постійному аналізі інформації, що надходить як від самого підприємства, так із зовні та використовуються для прийняття управлінських рішень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематика є актуальною, її проблемами займалися багато науковців, зокрема, З. Варналій, Л. Воротіна, В. Геєць, О. Довгальова, В. Кредісов, Р. Ларіна та інші. Праці зазначених авторів допомагають глибше розуміти суть проблеми на сучасному етапі трансформації економіки та її загрозливий характер.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є ретельне вивчення малого бізнесу як одиниці статистичного спостереження у соціально-економічній статистиці для оцінки стану та розвитку підприємств малого бізнесу заради сприяння їх подальшого розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Статистика, що означає облік, врахування та вивчення масових, насамперед соціально-економічних, явищ та процесів, виявляє та вимірює притаманні їм закономірності, які відрізняються між собою за їхніми кількісними значеннями та за змістом ознак, що вивчаються. Статистика об'єднує принципи і методи роботи з масовими числовими даними — кількісними характеристиками зазначених явищ і процесів [1, с. 3; 2 с. 9, 13].

Специфічною ознакою статистики є кількісна сторона суспільних явищ у конкретних історичних умовах, які пов'язані з конкретним місцем і часом. Статистика вивчаючи кількісну сторону явищ, відображаючи її у числових показниках, характеризуючи цим конкретну міру явищ. Водночас вона встановлює загальні властивості, виявляє схожість і різницю окремих властивостей властивостей досліджуваних об'єктів, групує їх, виявляючи певні типи процесів і явищ, які вивчаються [1, с. 4]. Статистика, предметом якої є розміри і кількісні співвідношення між масовими суспільними явищами, закономірності їх формування, розвитку, взаємозв'язку, вивчає кількісну сторону суспільних явищ і не поодинокі, а масові явища [2, с. 13]. Таким чином, статистика не може розвиватися та збільшувати свій методологічний арсенал без врахування надбань і потреб теоретичних наук про суспільство.

Фундаментальні суспільні науки не можуть вивчатися без достовірності кількісної інформації. В свою чергу, статистика як суспільна наука не може розвиватися окремо від теоретичних наук про суспільство, зокрема економічної теорії [1, с. 5]. Статистична наука має прямий зв'язок з економічною теорією, але не базується на її основі. Таким чином, не спроможна надати достовірну характеристику явищам і процесам, розробити найважливіші показники.

Статистичне спостереження виступає одним із головних методів статистики і однією з найважливіших стадій статистичного дослідження [3]. Цей етап є надзвичайно важливим, бо саме від отриманих результатів буде залежати подальший хід дослідження. Статистичне спостереження має бути ретельно продуманим і чітко організованим від початкової до завершальної стадії отримання підсумкових матеріалів.

Статистична інформація — це сукупність статистичних даних, що відображають соціально-економічні процеси і використовуються в процесі управління економікою. Статистична інформація — це первинний статистичний матеріал, який формується в процесі статистичного спостереження, групується, аналізується, узагальнюються і на основі якого робляться висновки [4].

Статистичне спостереження — це планомірний, науково організований збір даних про явища і процеси суспільного життя шляхом реєстрації по заздалегідь розробленій програмі спостереження. У процесі статистичного спостереження одержують первинну статистичну інформацію, яка потрібна для здійснення функцій статистики [5].

Спостереження не завжди буває статистичним (наприклад, спостереження за якістю продукції на ринку не є статистичним). Спостереження буде статистичним тоді, коли:

— вивчаються статистичні закономірності (ті закономірності, які проявляються в масовому процесі у великої кількості одиниць сукупності)

— ведеться реєстрація фактів, які заносяться у відповідні документи і підлягають подальшому аналізу.

Отже, можна додати, що статистичне спостереження повинно бути: масовим, планомірним, мати певний характер повторюваності (одноразовим, періодичним або систематичним) [4].

Статистичні спостереження мають чітко визначену практичну мету — збирання достовірної інформації для виявлення та встановлення закономірностей стану та розвитку явища та процесів [1, с. 16]. Завдання спостереження полягає в одержанні у найкоротший строк повної і вірогідної інформації про досліджувані факти. При підготовці спостереження, оскільки мета обстеження визначає його об'єкт, слід чітко визначити та встановити об'єкт спостереження.

Під об'єктом спостереження розуміють будь-яку статистичну сукупність соціально-економічних явищ та процесів, що підлягають обстеженню. Чітке визначення суті та меж об'єкта запобігає різному тлумаченню результатів обстеження. Для цього застосовують поняття ценз. У первинному значенні слово "ценз" є синонімом слова "перепис". У статистиці "ценз — це ряд кількісних ознак, навісність яких при здійсненні статистичних робіт (перепис, вибіркове обстеження та т.ін.) слугує підставою для віднесення об'єкта до досліджуваної сукупності" [6, с. 737]. Іншими словами, ценз — це набір кількісних обмежувальних ознак, відповідно до яких робляться узагальнюючі висновки про відповідність об'єкта меті спостереження [1, с. 16].

Процес економічного розвитку малого підприємництва має певні особливості та досліджується в межах певної країни. Але для дослідження цього процесу, з урахуванням його специфіки та найбільш впливових факторів, потрібно окреме обґрунтування одиниці спостереження. Одиниця спостереження — первинна одиниця, від якої мають бути одержані необхідні статистичні дані. Вибір одиниці спостереження залежить від мети та конкретних умов проведення спостереження [2]. Як сукупність об'єкт спостереження складається з окремих елементів — одиниць сукупності. Одиниця сукупності є первинним елементом статистичної сукупності, який є носієм ознак, що підлягають реєстрації і є основою обліку [7].

Отже, об'єктом дослідження є мале підприємство, а предметом теоретико-методологічні засади статистичного вивчення та оцінювання його стану та розвитку. Таке розмежування обумовлене прагненням досягти достовірного статистичного вивчення та оцінювання малого підприємництва, основними критеріями якого є середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) та річний дохід від будь-якої діяльності. Первинний елемент об'єкта спостереження, який є носієм ознак, що підлягають реєстрації називають одиницею спостереження. Відомості про ознаки (сутність, характер та особливості) одиниць сукупності збирають

	Одне або більше місць розташування	Одне місце розташування
Один або більше видів економічної діяльності	Підприємство	Місцева одиниця
	Інституційна одиниця	
Один вид економічної діяльності	Одиниця за видом економічної діяльності	Місцева одиниця за видом економічної діяльності
	Одиниця гомогенного виробництва	Місцева одиниця гомогенного виробництва

Рис. 1. Співвідношення між критеріями та типами статистичних одиниць

від одиниць спостереження, які є носієм інформації [8, с. 65]. Одиниця спостереження може відповідати одиниці сукупності, але не кожна одиниця сукупності може бути носієм інформації. Одиницями спостереження в малому бізнесі, які є носієм зазначених критеріїв та відповідає одиницям сукупності є мале підприємство.

Межі статистичної одиниці сукупності повинні забезпечувати можливість отримання достовірної інформації з метою її подальшого аналізу. "Одиниця спостереження — первинна одиниця, від якої мають бути одержані необхідні статистичні дані" [8, с. 65]. Для кожного статистичного спостереження його одиниця повинна бути чітко визначена та названі її обмежувальні ознаки [4].

Крім одиниці спостереження, визначається поняття одиниці відбору: "Одиниця відбору — складовий елемент (одиниця) генеральної сукупності (для структурного обстеження малих підприємств), які послідовно відбирають і формують вибірку сукупності. Для деяких інших спостережень одиницею відбору може бути група одиниць генеральної сукупності" [9]. Одиниця відбору — одне із основних понять вибіркового методу, складовий елемент генеральної сукупності або їхньої групи, послідовним відбором яких формується вибірка сукупності [4]. Одиниця відбору за своїми розмірами не може бути меншою за одиницю спостереження, так як у протилежному випадку це може призвести до систематичної помилки репрезентативності [9].

Для систематичного відстеження діяльності малих підприємств прийнятним є вибіркового методу статистичного спостереження. Вибір такого методу статистичного спостереження обґрунтовується, по-перше, невинуватістю значних матеріальних, фінансових і трудових витрат, яких потребує суцільне обстеження малих підприємств, беручи до уваги їх велику кількість, а, по-друге, необхідності зменшення звітного навантаження на підприємство.

Проведення вибіркового спостереження малих підприємств передбачає виконання таких етапів:

- формування основи вибірки;
- формування вибіркової сукупності малих підприємств;
- збір первинної інформації від відібраних до вибіркової сукупності малих підприємств, введення цієї інформації;
- проведення контролів, коригування та збереження інформації;
- розповсюдження даних вибіркової сукупності на генеральну та розрахунок характеристик точності отриманих результатів, формування підсумків обстеження у всіх необхідних для аналізу розрізах.

Предметом такої методики є визначення цільової сукупності малих підприємств, формування основи вибірки та вибіркової сукупності малих підприємств [10].

Досліджуючи стан та розвиток малого підприємства для того, щоб отримати обґрунтовані та виважені висновки, потрібно дослідити декілька малих підприємств, яка мають аналогічні характеристики. Тому в міжнародній статистиці при дослідженні процесів економічного розвитку склалася ситуація, коли одиниця спостереження водночас є і одиницею відбору, і відповідає одиниці сукупності, яка є носієм певної інформації. Статистичні одиниці призначені для забезпечення можливості проведення статистичних спостережень та здійснення аналізу отриманих даних. У Положенні про реєстр статистичних одиниць та формування основ вибірки сукупностей одиниць статистичних спостережень за діяльністю підприємств, затвердженого наказом Держкомстату ві 16 грудня 2009 р. № 481, використовується типологія, визначена Постановою Ради ЕЕК N 696/93 від 15.03.93:

- підприємство (the Enterprise);
- інституційна одиниця (the Institutional Unit);
- група підприємств (the Enterprise Group);
- одиниця за видом економічної діяльності (the Kind-of-activity Unit (KAU/ОВЕД));
- одиниця гомогенного виробництва (the Unit of Homogeneous Production (UHP));
- місцева одиниця (the Local Unit);
- місцева одиниця за видом економічної діяльності (the Local Kind-of-Activity Unit (local KAU));
- місцева одиниця гомогенного виробництва (the Local Unit of Homogeneous Production (local UHP)) [11].

Відповідно до міжнародних статистичних класифікацій, статистичні одиниці спостереження характеризуються за такими критеріями: правовий, обліковий, організаційний, географічний та виробничий [12, с. 147]. Відповідно до положення про реєстр статистичних одиниць та формування основ вибірки сукупностей одиниць статистичних спостережень за діяльністю підприємств, затвердженого наказом Держкомстату ві 16 грудня 2009 р. № 481 визначальними критеріями для віднесення статистичних одиниць до певного типу є:

- правовий статус, організаційні та облікові критерії;
- географічні критерії;
- критерій діяльності [11].

Відповідність правовому критерію означає, що розвиток одиниці спостереження відбувається в межах певного правового поля, яке визначає обмежувальні можливості для розвитку, а також впливає на формування системи показників і є, відповідно, результатом тієї чи іншої економічної політики та законодавства.

Відповідність організаційному критерію означає, що процеси розвитку здійснюються та керуються організаційно-економічним механізмом управління розвитком, який визначає можливості розвитку в межах певної промислової політики, тобто на певних рівнях: інституцій-

ному, технологічному, зовнішньоекономічному внутрішньо економічному.

Відповідність обліковому критерію означає, що від статистичної одиниці спостереження надходить інформація у визначений часовий термін за затвердженими для неї у відповідному порядку формами. Тобто одиниця спостереження в малому бізнесі є одиницею, яка звітує про отримані результати. Для забезпечення можливості зіставлення параметрів її розвитку з іншими аналогічними одиницями спостереження форми внутрішньої звітності повинні відповідати міжнародним стандартам.

Відповідність географічному критерію означає, що процеси економічного розвитку здійснюються в межах державних кордонів — конкретної території, що історично визначена для проживання певної нації.

Відповідність критерію діяльності, що визначається виробничим процесом, означає, що процеси розвитку здійснюються відповідно до особливостей руху суспільного продукту за стадіями "виробництво — розподіл — обмін — споживання".

Між зазначеними критеріями та типами статистичних одиниць існують такі співвідношення (див. рис. 1).

До статистичних одиниць, які призначені для економічного аналізу, відносяться: інституційна одиниця, одиниця гомогенного виробництва, місцева одиниця гомогенного виробництва.

Інституційна одиниця — це одиниця, яка самостійно розпоряджається активами, бере на себе зобов'язання, від власного імені вступає в майнові та немайнові права й цілком відповідає за прийняті рішення та їх виконання. У нефінансовому та фінансовому секторах економіки інституційна одиниця ідентична статистичній одиниці "підприємство". Інституційна одиниця використовується для складання національних рахунків.

Одиниця гомогенного виробництва — це одиниця, яка характеризується одним видом діяльності. Одиниця гомогенного виробництва може відповідати інституційній одиниці або бути її частиною, але не може бути частиною двох різних інституційних одиниць.

Місцева одиниця гомогенного виробництва — це частина одиниці гомогенного виробництва, що відноситься до місцевої одиниці.

Мале підприємництво як одиниця спостереження повністю відповідає критеріям визначенням матеріалами ЄС щодо статистичних одиниць, має певний правовий статус, юридичні та правові ознаки. Відповідність географічному критерію обумовлена розташуванням статистичних одиниць у межах певної країни, а критерію діяльності — взаємодії між основними виробничими факторами.

Мале підприємство є одиницею спостереження, одиницею сукупності та одиницею відбору, а тому основа вибірки збігається з генеральною сукупністю [13].

На сьогодні органи Державної служби статистики через обмежену статистичну інформацію із джерел Державної податкової адміністрації щодо діяльності суб'єктів малого підприємництва — фізичних осіб — підприємців статистичне спостереження за їх діяльністю не проводять.

Згідно зі статтею 9 Закону України про держану статистику — "Статистичні спостереження проводяться органами державної статистики через збирання статисти-

чної звітності, здійснення одноразових обліків, реєстрів (опитувань), вибірових та інших обстежень" [14].

Генеральна сукупність (основа вибірки) — сукупність одиниць спостереження за реєстром підприємств.

Генеральна сукупність малих підприємств є частиною генеральної сукупності звітних одиниць міжгалузевої статистики підприємств, яка формується на державному рівні на підставі статистичного реєстру підприємств, річного та квартального структурного обстеження та річної та квартальної фінансової звітності.

На відміну від умов теоретичного (класичного) вибіркового обстеження, коли генеральна сукупність є суцільним невідомим об'єктом, у національній практиці вибіркве обстеження малих підприємств завжди ґрунтується на таких джерелах інформації, як: дані реєстру підприємств; дані суцільного структурного обстеження; дані попереднього вибіркового обстеження.

Генеральна сукупність малих підприємств є неоднорідною за цільовими ознаками (обсягом реалізованої продукції та кількістю найманих працівників). Тому для отримання репрезентативної вибірки здійснюють стратифікацію основи вибірки, яка полягає в попередньому поділі основи вибірки на більш однорідні групи (стра-ти) та відборі з кожної з них певної кількості одиниць для безпосереднього обстеження.

Генеральна сукупність формується, виходячи з даних річного структурного обстеження підприємств за формами № 1-підприємництво (річна), № 1-підприємство (коротка) річна ("Звіт про основні показники діяльності підприємства") та ЄДРПОУ.

Спочатку формується вибірка сукупності за результатами статистичного аналізу генеральної сукупності методами одно-факторного дисперсійного, регресійного та факторного аналізу визначено основні та додаткові критерії стратифікації (розшарування). Стратифікація відбувається окремо для основної сукупності, незначних і новостворених підприємств.

За результатами дослідження основними критеріями стратифікації основної сукупності малих підприємств є вид економічної діяльності та розмір підприємств, додатковим — регіональна ознака. Для новостворених і незначних підприємств стратифікацію проводять за основним видом економічної діяльності.

За видом економічної діяльності виділено 60 груп, за кількістю найманих працівників — 4 групи. Враховуючи те, що стратифікація за 27 регіонами в поєднанні з видом економічної діяльності дає значну кількість дрібних страт, які своєю чергою не є більш однорідними, виконують об'єднання регіонів у 6 регіонально-локальних груп.

Для страт визначають такі показники (для обсягу реалізованої продукції): мінімальне, максимальне та середнє значення, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, а також кількість підприємств у страті.

Стра-ти, в яких менше 10 одиниць, вважають малими та обстежують суцільно. Підприємства основної сукупності за винятком нетипових підприємств і малих страт формують основну підсукупність.

Так, країни ЄС регулярно вдаються до обстежень у сфері бізнесу. Метою окремих обстежень є визначення інвестиційної поведінки суб'єктів бізнесу та прогно-

зування її впливу на рівень виробничих потужностей і зайнятості населення країни. Іншим прикладом може бути обстеження суб'єктів малого бізнесу в Україні. Мета — якомога ретельніше вивчити стан виробничо-фінансової діяльності підприємств малого бізнесу заради сприяння їх подальшому розвитку в Україні.

ВИСНОВКИ

Дослідження чисельних теоретичних концепцій розвитку малого підприємництва продемонструвало відсутність впевненості щодо надання пояснень того, чому економічну сутність малого підприємництва доцільно розглядати у єдності наступних двох аспектів:

- по-перше, розкриття економічної сутності малого підприємництва повинно охоплювати його загальні, типові риси, що характеризують його належність до підприємницької діяльності;
- по-друге, мале підприємництво слід аналізувати як специфічний, особливий підвид підприємництва.

Література:

1. Статистичне спостереження // ТНТУВікі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wiki.tntu.edu.ua>
2. Опрія А.Т. Статистика: навч. посіб. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pidruchniki.com/1584072030734/statistika/statistika>
3. Довгальова О.В. Управління малим бізнесом: підручник / О.В. Довгальова, О.В. Балабенко. — Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. — Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2011. — 298 с.
4. Методика формування вибіркої сукупності звітних одиниць у структурному обстеженні малих підприємств. Наказ Державного комітету статистики України від 29.12.2010 № 536 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2010/536/metod.htm
5. Основні поняття статистики. Ймовірність. Сукупність. Вибірка // Освітній портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukped.com/statti/onpd/3056-osnovni-poniattia-statystiky-ymovirnist-sukupnist-vybirka.html>
6. Положення про реєстр статистичних одиниць та формування основ вибірки сукупностей статистичних спостережень за діяльністю підприємств, затверджено наказом Держкомстату від 16 грудня 2009 р. — № 481. — 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Кредісов В.А. Організаційно-економічні форми підприємництва та проблеми його розвитку [Електронний ресурс] / В.А. Кредісов // Менеджмент. — 2008. — № 10. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Menedzhment/2008_10/kredisov.htm
8. Закон України "Про державну статистику" // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2614-12. Зі змінами і доповненнями.
9. Парфенцева Н.О. Міжнародні статистичні класифікації в Україні. Впровадження й використання: навч. посіб. / Н.О. Парфенцева. — К.: Основи 2000. — 351 с.
10. Рекомендація Європейської комісії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a07
11. Ларіна Р.Р. Малий бізнес в Україні: роль та особливості розвитку в національній економіці: монографія / Р.Р. Ларіна, О.В. Азаров. — Денецьк: "Вебер", 2007. — 300 с.
12. Словник іншомовних слів / Ред. О.С. Мельничук. — К.: Поліграфкнига, 1974. — 776 с.
13. Термінологічний словник: вибіркоче спостереження / Наук. керівн. О.О. Васечко. — К.: Держкомстат, 2004. — 140 с.
14. Статистический словарь / Гл. ред. М.А. Королев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 623 с.

References:

1. Statistical observation, available at: <http://wiki.tntu.edu.ua>
2. Opria, A.T. (2010), Statystyka [Statistics], available at: <http://pidruchniki.com/1584072030734/statistika/statistika>
3. Dovhal'ova, O.V. and Balabenko, O.V. (2011), Upravlinnia malym biznesom [Small business management], Donetsk, Ukraine, 298 p.
4. The State Statistics Committee of Ukraine "The method of the sampling set of reporting units in the structural survey of small enterprises" (2010), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2010/536/metod.htm (Accessed 29 December 2010).
5. Educational portal, available at: <http://ukped.com/statti/onpd/3056-osnovni-poniattia-statystiky-ymovirnist-sukupnist-vybirka.html>
6. The provisions on the register of statistical units and laying the foundations of sample units populations statistical surveys of businesses, (2009), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Kredisov, V.A. (2008), "Organizational-economic forms of entrepreneurship and its development problems" Menedzhment, vol.10 available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Menedzhment/2008_10/kredisov.htm
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On State Statistics", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2614-12> (Accessed 17 April 1992).
9. Parfentseva, N.O. (2000), Mizhnarodni statystychni klasyfikatsii v Ukraini. Vprovadzhennia j vykorystannia [International Statistical Classification Ukraine], Kyiv, Ukraine.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Recommendation of the European Commission, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a07 (Accessed 03 April 1996).
11. Larina, R.R. Azarov, O.V. (2007), Malyj biznes v Ukraini: rol' ta osoblyvosti rozvytku v natsional'nij ekonomitsi: Denets'k — 300 p.
12. Melnychuk, O.S. (1974), Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words], Kyiv, Ukraine, 776 p.
13. Vasiechko, O.O. (2004), Terminolohichnyj slovnyk [Glossary: sample survey] Kyiv, Ukraine, 140 p.
14. Korolev, M.A. (1989), Statystycheskyj slovar [Statistical Dictionary], Moscow, Russia, 623 p.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2016 р.